

T. XXII (2019) Z. 3 (55)
ISSN 1509-1074
DOI 10.24425/rhpp.2019.130228

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

A Biographical Dictionary
of Journalists and Editors
of the Polish Press in
Pomerelia (West Prussia)
in 1848–1914:
Problems
of methodology
and source research

**Słownik
„Dziennikarze i redaktorzy
odpowiedzialni polskiej
prasy Pomorza
Nadwiślańskiego
w okresie zaboru
pruskiego”* — problemy
metodologiczno-źródłowe**

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu
e-mail: gmg@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9024-4601>

**Grażyna
GZELLA**

KEY WORDS:

History of Polish press, Polish Press in West Prussia
in the 19th and early 20th century, biographies
of journalists and editors, methodology, sources

SŁOWA KLUCZOWE:

zabór pruski, redaktorzy,
Pomorze Nadwiślańskie, biografie,
metodologia badań, źródła prasowe

ABSTRACT

This biographical dictionary includes 226
biograms of editors in chief journalists
executive editors and co-workers
that were also described as editors.

It is based on research data as well as
records in ecclesiastical and state archives,
libraries and registry offices. The individual
lives are presented in accordance with the
customary biogram template.

ABSTRAKT

Słownik prezentujący 226 biogramów osób pełniących
funkcje redaktorów naczelnych, dziennikarzy, redaktorów
odpowiedzialnych i bliskich współpracowników
określanych przez redakcje periodyków pomorskich
mianem redaktorów powstał w oparciu o literaturę
przedmiotu oraz źródła przechowywane w archiwach
kościelnych, państwowych, bibliotekach, urzędach stanu
cywilnego. Zgodnie z przyjętym schematem budowy
hasła, odtworzono bieg życia poszczególnych osób.

* G. G z e l l a, *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego. Słownik biograficzny*, Toruń 2018.

Streszczenie

Słownik *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego* obejmuje 226 biogramów osób pełniących funkcje redaktorów naczelnych, dziennikarzy, redaktorów odpowiedzialnych i bliskich współpracowników określanych przez redakcje mianem redaktorów. Tworząc poszczególne hasła skorygowano wiadomości występujące w istniejących opracowaniach i w oparciu o różnorodne źródła odtworzono bieg życia opisywanych osób. Wykorzystano, między innymi, materiały przechowywane w archiwach kościelnych, państwowych, instytutach pamięci narodowej, bibliotekach, urządach stanu cywilnego i na cmentarzach.

Przystępując przed piętnastu laty do prac nad słownikiem biograficznym prezentującym ludzi prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego należało w pierwszej kolejności stworzyć schemat budowy hasła, co w rezultacie, w okresie późniejszym, okazało się zadaniem najłatwiejszym. Przyjęto, że dla każdego biogramu, w miarę możliwości, podane zostanie, co jest oczywiste, nazwisko i imiona, w dalszej części data i miejsce urodzenia, imiona rodziców i pochodzenie, wykształcenie, przedstawiona zostanie kariera zawodowa, scharakteryzowana działalność społeczna, przy czym szczególną uwagę zamierzano zwrócić na działalność dziennikarską, z uwzględnieniem prasy pomorskiej, wreszcie wymienić planowano dorobek piśmienniczy oraz podać datę i miejsce śmierci. W sytuacjach, gdy nie udało się odnaleźć daty śmierci redaktora, zamierzano podać ostatni rok, w którym odnotowano jego aktywność. Uzupełnieniem prezentowanych życiorysów miały być fotografie opisywanych osób.

Pierwsze problemy pojawiły się już przy ustalaniu nazwisk redaktorów. Od 1845 (wtedy pojawiło się pierwsze polskie czasopismo na Pomorzu Gdańskim) do 1920 r. (przyłączenie Pomorza do Rzeczypospolitej) na terenie tym wydawano ponad 70 periodyków (czasopism i gazet z mutacjami), ponadto redakcje wielu gazet wydawały liczne dodatki, co zwiększa tę liczbę do ponad stu tytułów, których twórców należało ustalić. W trakcie prac szybko okazało się, że nie można wykorzystać dotychczasowych ustaleń historyków, prasoznawców, bibliografów, bowiem w istniejących opracowaniach często podawano nazwiska tylko tych redaktorów, którzy najdłużej pracowali w redakcjach, pomijano pracujących w zastępstwie, czy pojawiających się w stopce redakcyjnej przez krótki czas. Uwzględnienie zatem jedynie literatury przedmiotu do ustalenia nazwisk wszystkich redaktorów okazało się błędne, nawet gdy mieliśmy do czynienia z monografią jakiegoś tytułu prasowego. Ponieważ pojawiły się wątpliwości co do listy osób tworzących składy redakcji badanych periodyków, trzeba więc było dotrzeć do jak największej liczby poszczególnych numerów pism, pamiętając, że nie wszystkie zachowały się do naszych czasów. Tak więc, w pierwszym etapie badań analizowane gazety i czasopisma stały się podstawowym źródłem. Oczywiście wykorzystano je również przy ustalaniu innych faktów z życia bohaterów słownika.

Aby zbudować poszczególne hasła biograficzne według ustalonego schematu należało wykorzystać też inne, pozaprasowe źródła. Sięgnięto więc do archiwów kościelnych: materiały odnaleziono w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu

i w Gnieźnie, Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej; archiwów państwowych: owocne okazały się poszukiwania w archiwach państwowych w Poznaniu, Toruniu, Gdańsku, Bydgoszczy, Olsztynie, Kaliszu i Lesznie; Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku i Katowicach; rękopisów w bibliotekach uniwersyteckich w Gdańsku i Toruniu, Biblioteki Kórnickiej oraz Biblioteki Publicznej im. Jarosława Iwaszkiewicza w Sępólnie Krajeńskim. Ponadto potwierdzenia danych dotyczących bliższych chronologicznie czasów należało poszukiwać w urzędach stanu cywilnego i na cmentarzach. Czego dotyczyła kwerenda w poszczególnych instytucjach wyjaśnione zostanie w dalszej części artykułu.

Źródłami archiwalnymi do potwierdzenia dat urodzenia i imion rodziców były: do 1874 r. akta stanu cywilnego poszczególnych parafii (księgi urodzeń, małżeństw, zgonów), po 1874 r. akta stanu cywilnego parafii i urzędów stanu cywilnego. Ponadto w miastach takich jak Poznań, Toruń, Gdańsk prowadzono kartoteki ewidencji ludności (akta meldunkowe), w których zamieszczano podstawowe dane biograficzne, w tym informacje o miejscu i dacie urodzenia, imiona rodziców. Sporadycznie sięgano do akt szkół: Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu¹ i Państwowego Gimnazjum Męskiego w Chełmnie².

Spośród źródeł drukowanych przydatne okazały się tzw. adressbuchy z poszczególnych miast, pomocne, chociaż w przybliżeniu, w ustaleniu miejsc i czasu pobytu redaktorów w różnych ośrodkach wydawniczych.

W rezultacie w słowniku znalazło się 226 biogramów osób pełniących funkcje redaktorów naczelnych, dziennikarzy, redaktorów odpowiedzialnych i bliskich współpracowników określanych przez redakcje mianem redaktorów.

Wydawało się, że pisząc o niektórych z nich będzie można wykorzystać istniejące słowniki i opracowania biograficzne. Biogramy niektórych osób odnaleźć można w *Polskim Słowniku Biograficznym*, *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*, *Toruńskim słowniku biograficznym* czy słownikach biograficznych innych miast regionu, np.: Stefana Rafińskiego *Chełmiński słownik biograficzny* (t. 1–2, Chełmno 2006–2015), Zbigniewa Stromskiego *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980* (Bydgoszcz 1986), jednak już w istniejących biogramach poszczególnych osób odnajdowano błędy bądź skromne czy niepełne wiadomości o ich poczynaniach dziennikarsko-redakcyjnych. Najdobitniejszym przykładem może być data urodzenia Ignacego Danielewskiego — wybitnego twórcy prasy Chełmna i Torunia, działacza społecznego i politycznego, który z czasem doczekał się nawet ulicy swego imienia w grodzie Kopernika. Alfons Mańkowski³ w 1908 r., a za nim inni badacze⁴,

¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu.

² Archiwum Państwowe w Toruniu [dalej: APT], Państwowe Gimnazjum Męskie w Chełmnie.

³ A. Mańkowski, *Ignacy Danielewski (1829–1907). Szkic biograficzno-literacki*, Toruń 1908, s. 4.

⁴ Zob. np.: J. Borzyszkowski, *Danielewski Ignacy*, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego*, t. 1, Warszawa 1991, s. 101; T. Zakrzewski, *Danielewski Ignacy*, [w:] *Słownik bio-*

podał, że Danielewski urodził się 29 listopada 1829 r. Szukając potwierdzenia tej daty w księgach parafialnych stwierdziłam, że Danielewski urodził się 29 lipca (różnica niewielka, jednak dla faktów podawanych w słowniku biograficznym fundamentalna).

Miało to swoje konsekwencje. Jedna błędna data urodzenia podana w istniejących słownikach spowodowała konieczność potwierdzenia wszystkich innych. Dla przykładu: sukcesem zakończyło się poszukiwanie daty urodzenia i imion rodziców Anieli Korngut (Kornkutówny) występującej pod pseudonimem Aniela Kallas. W literaturze informowano, że urodziła się w rodzinie żydowskiej ok. 1868 r.⁵, co było mało precyzyjne na potrzeby słownika, sięgnięto więc do zasobów archiwalnych. Ponieważ w słownikach podawano, że publikowała w Krakowie i Lwowie, była wolnym słuchaczem Uniwersytetu Jagiellońskiego informacje te wyznaczyły kierunek poszukiwań. W Archiwum Narodowym w Krakowie znajdują się Spisy ludności miasta Podgórze i dziś już, na ich podstawie, można z całą pewnością stwierdzić, że urodziła się 30 października 1869 r. w Starym Sączu, jako córka Jechiela i Amalii Antoniny⁶. Z kolei o Augustcie Jaksa-Gładyszu w literaturze informowano, że pochodził z zaboru austriackiego⁷. Wątpliwości wzbudziła informacja z 1917 r. o śmierci tego grudziądzkiego grafika zamieszczona w „Gazecie Grudziądzkiej” Kulerskiego, gdzie podano, że pochodził z Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Sięgnięto więc do spisów poległych i zaginionych drukowanych w czasie pierwszej wojny światowej przez dowództwo armii niemieckiej. Tam podano, że urodził się 24 sierpnia 1894 r. w Dusznicy, w ówczesnym powiecie mogileńskim⁸, dalej sprawa już była prosta. Akta stanu cywilnego dodały do tej informacji imiona rodziców.

Ostatecznie udało się też wyjaśnić kwestie dotyczące miejsca urodzenia związanego z Gdańskiem Kazimierza Purwina. W literaturze i niektórych źródłach znaleźć można informacje, że urodził się w Częstochowie⁹, Skarżysku¹⁰ i Radomiu¹¹.

graficzny Pomorza Nadwiślańskiego, t. 1, Gdańsk 1992, s. 292; M. Fedorowicz, *Dorobek wydawniczy Ignacego Danielewskiego — drukarza chełmińskiego (1829–1907)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1996, Bibliologia 1, s. 139.

⁵ Zob. np.: *Kallas Aniela*, [w:] *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biograficzny*, t. 4, Warszawa 1996, s. 22; *Korngutówna Aniela*, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, t. 1, Warszawa 2003, s. 822; R. Stiller, *Abecadło żydowskich pisarzy z Polski*, Kraków 2015, s. 58. W 1922 r. Stanisław Lam napisał, że było to 30 X 1878 r., co ze względu na rok debiutu autorki ok. 1890 r. zdecydowanie należy odrzucić. S. Lam, *Współcześni pisarze polscy*, Warszawa 1922, s. 20.

⁶ Archiwum Narodowe w Krakowie, Spisy ludności miasta Podgórze, Spisy ludności 1890, t. 3, sygn. 12.

⁷ Zob. np.: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, Wrocław 1975, s. 363.

⁸ *Armee-Verordnungsblatt. Verlustlisten 1917.06.09. Ausgabe 1492*, page 18967.

⁹ APP, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931 [dalej: Kartoteka], sygn. 14964.

¹⁰ A. Romanow, *Purwin (Banaś-Purwin) Kazimierz Teofil*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 29, Wrocław 1986, s. 413.

¹¹ A. Wrześniewska, *Gdańskie życiorysy*, „Dziennik Bałtycki” nr 53 z 2 III 1984.

W rezultacie dopiero kontakt z Archiwum Państwowym w Radomiu wyjaśnił tę kwestię. Purwin urodził się 4 marca 1890 r. w Radomiu¹².

O konieczności weryfikacji faktów podanych w słownikach biograficznych niech świadczy również błędna informacja podana w *Polskim Słowniku Biograficznym*, niewątpliwie najlepszym i najwiarygodniejszym wydawnictwie biograficznym, o Leonie Kowalskim. W haśle tam zamieszczonym połączono wiadomości o Leonie Kowalskim redaktorze „Pielgrzyma” i Leonie Kowalskim drukarzu i redaktorze odpowiedzialnym „Gazety Grudziądzkiej”¹³, co oczywiście wywołało „bałagan biograficzny”.

Podczas gdy o pewnej grupie redaktorów prasy pomorskiej informacje biograficzne odnaleźć można było w opracowaniach i potwierdzić je w źródłach archiwalnych, to akta stanu cywilnego parafialne i państwowe oraz spisy ludności wykorzystano również w poszukiwaniach dat urodzenia i informacji o osobach, o których nie zamieszczono żadnych wiadomości w istniejących słownikach biograficznych. Spośród 226 redaktorów, których biogramy zamieszczono w słowniku, o 86 (38%) w dotychczasowych wydawnictwach nie można było znaleźć żadnych danych biograficznych. W tych wypadkach sytuacja była bardziej skomplikowana, bowiem w pierwszym rzędzie trzeba było ustalić gdzie szukać. Każda najmniejsza wzmianka o pochodzeniu redaktora wytyczała kierunek żmudnych poszukiwań. Oto kilka przykładów:

— karkołomne były poszukiwania jakichkolwiek informacji o Józefie Brózdowiczu (Bruzdowiczu), redaktorze trzech numerów (nr 27–29 z 1874 r.) chełmińskiego „Przyjaciela Ludu”. Przede wszystkim we wszystkich istniejących bibliografiach brak było informacji, że był redaktorem tego pisma i dopiero szczegółowa analiza nieznanych dotąd numerów periodyku, przechowywanych w Bibliotece Kórnickiej pozwoliła na wprowadzenie jego nazwiska do przygotowywanego *Słownika*. Dalsze poszukiwania pozwoliły połączyć jego osobę z bibliotekarzem biblioteki należącej do Jana Zielińskiego w Skępem. Brózdowicz był w tym czasie również współpracownikiem „Korespondenta Płockiego” i na łamach tego czasopisma w jednym ze swoich tekstów napisał, że był uczniem gimnazjum chełmińskiego¹⁴, a potem m.in. współpracownikiem „Gazety Toruńskiej”¹⁵. Sięgnięto więc do materiałów Państwowego Gimnazjum Męskiego w Chełmnie i odnaleziono informację, że urodził się 18 kwietnia 1851 r. we wsi Gorzeniczka, w ówczesnym powiecie brodnickim, jako syn Jana¹⁶,

¹² Archiwum Państwowe w Radomiu, Akta metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Radomiu, Księga urodzeń 1890, sygn. 242.

¹³ A. Siemiginowska, *Kowalski Leon*, [w:] PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 564–565.

¹⁴ J. Bruzdowicz, *Niektóre wiadomości o sąsiednich Prusach etnograficzne, społeczne i ekonomiczne dla „Korespondenta Płockiego”*, „Korespondent Płocki” nr 16 z 13/25 II 1879.

¹⁵ *Korespondencja „Wieku”*, „Wiek” nr 164 z 26 VII 1876.

¹⁶ APT, Państwowe Gimnazjum Męskie w Chełmnie, sygn. 406.

a akta urodzeń parafii Szczuka, do której należała Gorczeniczka, umożliwiły dodanie do tej informacji faktu, że matką Józefa była Maria z domu Klonowska¹⁷.

— Daniel Zalewski — pochodził z zaboru austriackiego, zredagował nr 132 z 1872 r. „Gazety Toruńskiej”, ponadto był drukarzem w Toruniu, ale drukarstwa uczył się we Lwowie u Edwarda Winiarza i urodził się w Krakowie w 1841 r.¹⁸ Na podstawie kwerendy w krakowskich księgach parafialnych ustalono, że urodził się 3 stycznia 1841 r., jako syn ślusarza Michała i Katarzyny z domu Krasieńskiej¹⁹.

— Dzięki poznańskiej kartotece ewidencji ludności (wyjątkowo dokładnej i dobrze zachowanej) wiadomo, że w Chełmnie w 1900 r. urodziła się Józefa Biegaczówna²⁰, w 1916 r. uczestniczka kursu dla freblanek, później redaktorka dodatku do kwidzyńskiej „Gazety Polskiej dla Powiatów Nadwiślańskich” zatytułowanego „Dla Młodzieży”. Wiadomo więc było gdzie sięgnąć, aby ustalić imiona rodziców.

— Wiadomości z poznańskiej kartoteki były istotne w sytuacjach, gdy nie znajdowano żadnych wskazówek o miejscu urodzenia redaktora. Np. tylko dzięki tym materiałom archiwalnym wiemy, że Wiktor Ujma, redaktor „Głosu Lubawskiego”, urodził się w 1890 r. w Rozbarku na Śląsku²¹, a to pozwoliło na potwierdzenie i ustalenie kolejnych faktów biograficznych oraz odtworzenie pierwszych lat kariery zawodowej.

— Dzięki kartotece gdańskiej udało się odnaleźć nie tylko miejsce i datę urodzenia redaktora „Kuriera Gdańskiego” Ocetkiewicza, ale rozwiązano również inicjał jego imienia podawany w periodyku jako M. M. W słowniku *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego* po raz pierwszy został przedstawiony jako Maksymilian M. Ocetkiewicz²².

— Niejako od końca szukano daty urodzenia Cypriana Wysoczańskiego, redaktora „Nadwiślanina” i „Przyjaciela Ludu”. Z notatek w prasie wiadomo było, że zmarł w Chełmnie w 1881 r.²³, z akt USC w Chełmnie wynikało, że pochodził z Krotoszyna²⁴ i zmarł w wieku 80 lat. Jednak sięgając do akt parafii w Krotoszynie ustalono, że urodził się 9 września 1804 r.²⁵, czyli zmarł w wieku 77 lat.

¹⁷ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej [dalej: AADDT], Parafia Szczuka, Liber baptisatorum 1845–1856, sygn. AA 003.

¹⁸ W 1884 r., jako poddanego austriackiego zmuszono go do wyjazdu z Niemiec. *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” nr 132 z 13 VI 1882; A. Majkowska-Aleksiewicz, *Edward Winiarz — drukarz lwowski*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 33: 1989, s. 59–60.

¹⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, Księga urodzeń 1841, sygn. U 31.

²⁰ APP, Kartoteka, sygn. 14281.

²¹ Tamże, sygn. 15198.

²² Archiwum Państwowe w Gdańsku, Prezydium Policji w Gdańsku, Karty meldunkowe, sygn. 7668.

²³ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska” nr 181 z 11 VIII 1881.

²⁴ APT, Urząd stanu cywilnego Chełmno, Akta zgonów 1881, sygn. 1025.

²⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Parafia w Krotoszynie, Liber baptisatorum 1802–1811, mfilm 160.

Ważnym źródłem były akta policji poznańskiej przechowywane w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Dla redaktorów, którzy popełniali przestępstwa prasowe zakładano teczki, w których zamieszczano m.in. inkryminowane teksty i dołączano wyroki sądowe, a w nich podawano datę i miejsce urodzenia oraz imiona rodziców. Zanim umożliwiono pełny dostęp do kartoteki ewidencji ludności zamieszkującej stolicę Wielkopolski było to ważne źródło, służące do ustalenia podstawowych danych biograficznych. Z kolei akta szkolne informowały o rodzicach, miejscu i dacie urodzenia oraz przebiegu edukacji.

Istotne dla stworzenia biogramów okazały się też źródła elektroniczne (póki nie zaczęło obowiązywać RODO). Strony genealogiczne zawierały najczęściej tylko ogólne wskazówki biograficzne, w tej sytuacji starano się dotrzeć do administratorów i twórców poszczególnych stron, zwracając się z prośbą o uzupełnienie danych, nadesłanie fotografii bądź zgodę na wykorzystanie zdjęcia zamieszczonego na stronie. Tą drogą otrzymano zdjęcie Antoniego Koniecznego, redaktora „Gazety Gdańskiej” (wnuk Jacek Antoni w Internecie poszukiwał rodziny); zdjęcie i wiadomości o życiu w dwudziestoleciu międzywojennym Józefa Pankowskiego, związanego z „Gazetą Gdańską” (kontakt z wnuczką Ewą poprzez stronę Genealogia Rodu Pankowskich); zgodę na wykorzystanie zdjęć twórców gdańskiej „Pomorzanki” Wandy i Stefana Resselów (kontakt z wnukiem Bolesławem poprzez portal Geni), zdjęcie i dane biograficzne Leona Trzebińskiego z „Gazety Toruńskiej” (kontakt z wnukiem Krzysztofem poprzez portal Geni). Ze strony genealogicznej rodziny Reichów wynikało, że Juliusz, redaktor „Pielgrzyma” i „Gazety Toruńskiej” zmarł w 1940 r. w Wielkiej Łące koło Szychowa. W tym wypadku wizyta osobista na tym cmentarzu uszczegółowiła datę do 1 lipca. Elektroniczne poszukiwania umożliwiły rozbudowanie hasła o Zdzisławie Gertigu, redaktorze „Nadwiślanina”, a w dwudziestoleciu międzywojennym „Powstańca”. Najpierw drogą e-mailową udało się dotrzeć do autora artykułu o córce Zdzisława Marii, a ten skontaktował mnie z jego wnukiem Januszem. Dzięki temu hasło w słowniku uzupełniono o szczegóły o latach życia Zdzisława Gertiga po drugiej wojnie światowej oraz zdjęcie. Fakty te uzupełniły materiały Instytut Pamięci Narodowej w Katowicach²⁶. Z kolei w IPN w Gdańsku przechowywane są wiadomości o Pawle Koszniku²⁷ i Zygmuncie Szremowiczu (akta syna zawierające datę śmierci ojca)²⁸.

Przydatna okazała się również Ogólnopolska wyszukiwarka osób pochowanych GROBONET. Tą drogą udało się dotrzeć np. do informacji o grobie Józefy Biegaczówny (Żydowicz) w bydgoskim Fordonie. Osobista wizyta na cmentarzu

²⁶ Instytut Pamięci Narodowej [dalej: IPN] w Katowicach, Materiały dotyczące Gaertiga Zdzisława, sygn. IPN Ka 230/4446.

²⁷ IPN w Gdańsku, Sąd Grodzki w Sopocie 1945–1950, sygn. IPN Gd. 13/102.

²⁸ IPN w Gdańsku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku [1945]–1983–1990, sygn. IPN Gd. 0027/1348.

umożliwiła podanie daty śmierci). Z kolei administracja cmentarza Grabiszyńskiego we Wrocławiu potwierdziła dane biograficzne Franciszka Gertiga, redaktora „Nadwiślanina”, który zmarł we Wrocławiu 24 grudnia 1974 r. (wcześniej uznawano, że zginął w czasie wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r.)²⁹.

Jak już wspomniano istotnym materiałem źródłowym były gazety i czasopisma, w redakcjach których pracowali bohaterowie słownika. Zarówno w prasie pomorskiej, jak i z innych regionów podzielonej Polski, można było czasami odnaleźć informacje np.: kiedy przybyli do miasta, kiedy i dokąd odeszli, jak przebiegała ich kariera zawodowa — zarówno dziennikarska, jak i np. drukarska, w jaką działalność społeczną, kulturalną i narodową się angażowali. Często podawano do jakich organizacji należeli, czasami pojawiały się też wiadomości dotyczące ich życia prywatnego. Wśród tekstów, zazwyczaj bardzo krótkich, podawanych w formie niewielkich notatek, istotne znaczenie miały nekrologi zawierające informacje o życiu i działalności, w wielu wypadkach umożliwiające zamknięcie biegu życia niektórych redaktorów. Dzięki wiadomościom zamieszczonym w niektórych gazetach o śmierci w 1885 r. we Wrocławiu redaktora „Rolnika” Teodora Jackowskiego (w żadnym dotychczasowym opracowaniu nie podano miejsca śmierci) możliwe było sięgnięcie do akt USC Wrocław i podanie w słowniku, po raz pierwszy, że urodził się w Sławkowie koło Torunia³⁰, a księga urodzeń parafii Grzywna — do której należało Sławkowo — dostarczyła wiadomości, że było to 13 sierpnia 1829 r.³¹ (dotychczas pisano, że urodził się w Jabłowie około 1831 r.).

Poszukując i weryfikując dane należało również nawiązać kontakty z urzędami stanu cywilnego. Współpracy nie podjął USC w Poznaniu, nawet gdy podawano wiadomości pewne, wydawałoby się nie wkraczające w informacje „niejawne”, wymagające jedynie weryfikacji. Z USC w Poznaniu otrzymano pismo pouczające o obowiązujących przepisach, które oczywiście znano. Na pytania tego samego rodzaju skierowane do USC w Toruniu uzyskano odpowiedź, dzięki czemu można było napisać, że zmarły 6 listopada 1945 r. w Toruniu drukarz i redaktor „Gazety Toruńskiej” Roman Kwiatkowski³² urodził się w Murzynowie, w zaborze rosyjskim i zawarł związek małżeński w Lubiczu koło Torunia w 1891 r.³³ Imiona rodziców odnaleziono w aktach USC Lubicz³⁴. Wyjątkowo życzliwi okazali się pracownicy USC w Gostyniu i Muzeum w tym mieście, dzięki czemu możliwe było ustalenie

²⁹ [Klepsydra], „Nadwiślanin” nr 171 z 28 VII 1920.

³⁰ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Urząd Stanu Cywilnego II, Księga zgonów 1885, sygn. 77.

³¹ AADDT, Parafia Grzywna, Liber baptisatorum 1826–1853, sygn. AA 001.

³² *Wydanie pamiątkowe z okazji ponownego podjęcia działalności Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego w Polsce. Okręg Bydgoszcz oraz uczczenia jubilatów 25-cio i 50-lecia pracy zawodowej*, Bydgoszcz 1946, s. 22.

³³ Urząd Stanu Cywilnego w Toruniu, Księga zgonów 1945, sygn. 1790/45.

³⁴ APT, Urząd Stanu Cywilnego w Lubiczu, Akta małżeństw 1891, sygn. 1053.

daty śmierci Edwina Betlejewskiego (wcześniej wyszukiwarka GROBONET skierowała do tej miejscowości jako miejsca zgonu jego żony).

Obecność na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie pozwoliła na odszukanie szczegółów dotyczących lat życia pochowanego tam Wiktora Sedlaczka i szczegółów rodzinnych jego siostry Janiny Sedlaczówny (oba groby są obok siebie). Na pomniku były daty życia, co ułatwiło poszukiwania we lwowskich księgach metrykalnych i pozwoliło na podanie w słowniku kiedy, gdzie i z jakich rodziców urodził się Wiktor Sedlaczek i kiedy zmarł³⁵. Ponieważ z całą pewnością Wiktor był bratem znanej literatki, co wiadomo z „Gazety Gdańskiej”³⁶, pozwoliło to na ustalenie imion jej rodziców, czego dotychczas w literaturze nie podawano, skorygowano też, wprawdzie o jeden dzień, datę jej zgonu³⁷.

Daty śmierci czasami można było odnaleźć w aktach urodzeń, gdzie urzędnicy dopisywali dane dotyczące śmierci. Wincenty Skrobalski, redaktor „Pielgrzyma” urodził się w Kościanie 16 stycznia 1879 r.³⁸ W jego akcie urodzenia dopisano: zmarł w Ostrowie 30 stycznia 1944 r.³⁹

Sięgając do poszczególnych gazet i czasopism zamierzano precyzyjnie określić, które numery były przygotowywane przez poszczególnych redaktorów, a tym samym starano się dotrzeć do jak największej liczby zachowanych roczników i numerów. W sytuacjach, gdy nie udało się z autopsji ustalić czasu redagowania periodyków przez konkretną osobę, podawano informacje pewne, z zaznaczeniem tych numerów, które zachowały się w bibliotekach do naszych czasów. Starając się ogarnąć kwerendą wszystkie polskie czasopisma wydawane w Prusach Zachodnich przypadkowo odnaleziono informację o zupełnie nieznanym dotychczas periodyku „Miesięczniku Gorzelnicznym”, redagowanym przez Józefa Mardfelda w Lipienkach pod Pelplinem w 1869 r. Niezbyt szczegółowe, ale pewne wiadomości o tym redaktorze również zostały zamieszczone w słowniku.

Warto podkreślić znaczenie bibliotek cyfrowych w poszukiwaniach szczegółowych. Sięgnięto do olbrzymich zasobów czasopism zgromadzonych w niezwykle dużej liczbie bibliotek. Bez obecności ich w bibliotekach cyfrowych nierealne byłoby skorzystanie z tych źródeł. Dodatkowo wyszukiwarki kierowały wielokrotnie do konkretnych numerów, co ułatwiało pracę.

³⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Parafia św. Marii Magdaleny we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, ślubów i zgonów 1909–1914, sygn. 1948; tamże, Parafia św. Mikołaja we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, ślubów i zgonów 1866–1875, sygn. 839.

³⁶ *Śliska droga*, „Gazeta Gdańska” nr 132 z 10 XI 1894.

³⁷ AGAD, Parafia św. Andrzeja we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, małżeństw i zgonów 1899–1904, sygn. 1723.

³⁸ APP, Kartoteka, sygn. 15042.

³⁹ Archiwum Państwowe w Lesznie, Urząd Stanu Cywilnego w Kościanie, Urodzenia 1879, sygn. 31.

Pewnym uzupełnieniem były spuścizny konkretnych osób w zbiorach bibliotecznych. W Bibliotece Kórnickiej odnaleziono materiały redaktora Piotra Palińskiego⁴⁰, w bibliotekach uniwersyteckich: gdańskiej i toruńskiej sięgnięto do spuścizn badaczy-prasoznawców: Andrzeja Bukowskiego⁴¹ i Stanisława Poręby⁴².

Pozyskiwaniem informacji rządził czasami przypadek. Zwiedzanie muzeum w Kwidzynie, mieście gdzie mieszkała Biegaczówna, zaowocowało kontaktem z pracownikami tej instytucji, dzięki któremu uzyskano materiały biograficzne dotyczące redaktorki „Dla Młodzieży” z 20-lecia międzywojennego i lat drugiej wojny światowej. Rodzinna wizyta na cmentarzu w Biskupicach w powiecie toruńskim przyniosła zdjęcie Feliksa Lisińskiego, proboszcza tamtejszej parafii i redaktora chełmińskiego „Przyjaciela Ludu”.

Poszukiwania przynosiły też wiadomości mniej istotne z punktu widzenia słownika, ale będące ciekawostkami biograficznymi. Wśród opisywanych redaktorów znalazła się postać Wojciecha Wróblewskiego, syna zecera z Poznania, redaktora „Gazety Gdańskiej”. Pewnego razu zadzwonił do mnie pracownik Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zajmujący się życiem wybitnego archeologa profesora Józefa Kostrzewskiego, z pytaniami dotyczącymi Józefa Chociszewskiego. Pytał o bibliografię redaktora, fakty z życia i dodał, że Chociszewcy objęli opieką dwójkę dzieci, sierot po zecerze z Poznania. Dziewczynka została potem żoną Kostrzewskiego. Jej bratem okazał się poszukiwany na potrzeby słownika Wojciech Wróblewski. Dzięki skanowi kartki, którą siostra wysłała z Londynu do brata dowiedziałam się, że redaktor po zakończeniu pracy w Gdańsku i Opolu zamieszkał w Kościanie.

Oczywiście nie wszystko udało się znaleźć. W słowniku można zauważyć hasła, w których zamieszczono jedynie wiadomości o czasie redagowania przez daną osobę gazety czy czasopisma (8 osób). Niektóre hasła zawierają zastrzeżenia „prawdopodobnie”, „najprawdopodobniej”, „około”. Czasami zebrany materiał należało odłożyć *ad acta*, nie mając pewności, czy dotyczy on z całą pewnością osoby poszukiwanej, np. zebrano całkiem pokaźny zbiór fiszek na temat Józefa Kałamajskiego, jednak brak pewnego powiązania zebranych w nich wiadomości z osobą redaktora pelplińskiego „Pielgrzyma” nie pozwolił na zamieszczenie ich w słowniku.

Opublikowanie słownika *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego* zakończyło zasadnicze poszukiwania. Co udało się uzyskać ocenią osoby zainteresowane. Poszukiwania jednak trwają nadal, bowiem z całą pewnością można jeszcze uzupełnić zgromadzony materiał.

⁴⁰ Biblioteka Kórnicka, rkps 11729.

⁴¹ Biblioteka Uniwersytecka w Gdańsku, Oddział Zbiorów Specjalnych, Spuścizna Andrzeja Bukowskiego.

⁴² Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Oddział Zbiorów Specjalnych, Spuścizna Stanisława Poręby, nr akcesji D 49/12.

Bibliografia

Źródła

ARCHIWUM AKT DAWNYCH DIECEZJI TORUŃSKIEJ

Parafia Grzywna, Liber baptisatorum 1826–1853, sygn. AA 001.

Parafia Szczuka, Liber baptisatorum 1845–1856, sygn. AA 003.

ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE W POZNANIU

Parafia w Krotoszynie, Liber baptisatorum 1802–1811, mfilm 160.

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE

Parafia św. Andrzeja we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, małżeństw i zgonów 1899–1904, sygn. 1723.

Parafia św. Marii Magdaleny we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, ślubów i zgonów 1909–1914, sygn. 1948.

Parafia św. Mikołaja we Lwowie, Księga metrykalna urodzeń, ślubów i zgonów 1866–1875, sygn. 839.

ARCHIWUM NARODOWE W KRAKOWIE

Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Najświętszej Marii Panny w Krakowie, Księga urodzeń 1841, sygn. U 31.

Spisy ludności miasta Podgórze, Spisy ludności 1890, t. 3, sygn. 12.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W GDAŃSKU

Prezydium Policji w Gdańsku, Karty meldunkowe, sygn. 7668.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W LESZNIE

Urząd stanu cywilnego w Kościanie, Urodzenia 1879, sygn. 31.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W POZNANIU

Akta Miasta Poznania, Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 14281, 14964, 15042, 15198.

Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W RADOMIU

Akta metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Radomiu, Księga urodzeń 1890, sygn. 242.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W TORUNIU

Urząd stanu cywilnego Chełmno, Akta zgonów 1881, sygn. 1025.

Urząd stanu cywilnego w Lubiczu, Akta małżeństw 1891, sygn. 1053.

Państwowe Gimnazjum Męskie w Chełmnie.

ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCŁAWIU

Urząd Stanu Cywilnego II, Księga zgonów 1885, sygn. 77.

BIBLIOTEKA KÓRNICKA

Rkps 11729.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W GDAŃSKU

Oddział Zbiorów Specjalnych, Spuścizna Andrzeja Bukowskiego.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA W TORUNIU

Oddział Zbiorów Specjalnych, Spuścizna Stanisława Poręby, nr akcesji D 49/12.

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ W GDAŃSKU

Sąd Grodzki w Sopocie 1945–1950, sygn. IPN Gd. 13/102.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku [1945]–1983–1990, sygn. IPN Gd. 0027/1348.

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ W KATOWICACH

Materiały dotyczące Gaertiga Zdzisława, sygn. IPN Ka 230/4446.

URZĄD STANU CYWILNEGO W TORUNIU

Księga zgonów 1945, sygn. 1790/45.

Prasa

„Gazeta Gdańska” 1894

„Gazeta Toruńska” 1881, 1882

„Nadwiślanin” 1920

Opracowania

Armee-Verordnungsblatt. Verlostlisten 1917.06.09. Ausgabe 1492, page 18967.

Borzyszkowski J., *Danielewski Ignacy*, [w:] *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego*, t. 1, Warszawa 1991, s. 101–102.

Bruzdowicz J., *Niektóre wiadomości o sąsiednich Prusach etnograficzne, społeczne i ekonomiczne dla „Korespondenta Płockiego”*, „Korespondent Płocki” nr 16 z 13/25 II 1879.

Fedorowicz M., *Dorobek wydawniczy Ignacego Danielewskiego — drukarza chełmińskiego (1829–1907)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1996, Bibliologia 1, s. 139–150.

Gzella G., *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego. Słownik biograficzny*, Toruń 2018.

Kallas Aniela, [w:] *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biograficzny*, t. 4, Warszawa 1996, s. 22–24.

Korespondencja „Wieku”, „Wiek” nr 164 z 26 VII 1876.

Korngutówna Aniela, [w:] *Polski słownik judaistyczny*, t. 1, Warszawa 2003, s. 822.

Lam S., *Współcześni pisarze polscy*, Warszawa 1922, s. 20–21.

Majkowska-Aleksiewicz A., *Edward Winiarz — drukarz lwowski*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 33: 1989, s. 53–72.

Mańkowski A., *Ignacy Danielewski (1829–1907). Szkic biograficzno-literacki*, Toruń 1908.

Romanow A., *Purwin (Banaś-Purwin) Kazimierz Teofil*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 413–416.

Siemiginowska A., *Kowalski Leon*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 564–565.

Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających, t. 2, Wrocław 1975, s. 363.

Stiller R., *Abecadło żydowskich pisarzy z Polski*, Kraków 2015, s. 58.

Wrześniewska A., *Gdańskie życiorysy*, „Dziennik Bałtycki” nr 53 z 2 III 1984.

Wydanie pamiątkowe z okazji ponownego podjęcia działalności Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego w Polsce. Okręg Bydgoszcz oraz uczczenia jubilatów 25-cio i 50-lecia pracy zawodowej, Bydgoszcz 1946, s. 22.

Zakrzewski T., *Danielewski Ignacy*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1, Gdańsk 1992, s. 292–294.